

אדר ב' תשע"ד

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל
להפטר פרשת זכור – כשלונו של שאול במלחמת עמלק
לפרשת צו-זכור (על פי שיעורים של הרב משה ליכטנשטיין והרב אמנון בזק)

חַמַּל הָעַם עַל-מִיטַב הַצֶּאֱן וְהַבְּקָר, לִמְעַן זָבַח, לַה' אֱלֹקֶיךָ; וְאֵת-הַיּוֹתֵר, הַחֲרַמְנוּ.
 טז וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל, אֶל-שָׂאוּל, הֲרָף וְאִגִּידָה לְךָ, אֵת אֲשֶׁר דָּבַר ה' אֵלַי הַלְיָלָה; וַיֹּאמְרוּ (וַיֹּאמֶר) לוֹ, דָּבַר.
 יז וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל--הֲלוֹא אִם-קִטְּוֹן אֵתָּהּ בְּעֵינֶיךָ, רֹאשׁ שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל אֵתָּהּ; וַיִּמְשַׁחְךָ ה' לְמֶלֶךְ, עַל-יִשְׂרָאֵל. יח וַיִּשְׁלַחְךָ ה' בְּדֶרֶךְ; וַיֹּאמֶר, לְךָ וְהַחֲרַמְתָּהּ אֵת-הַחֲטָאִים אֶת-עַמְלֵק וְנִלְחַמְתָּ בּוֹ, עַד פְּלוֹתָם אֹתָם. יט וְלָמָּה לֹא-שָׁמַעְתָּ, בְּקוֹל ה'; וַתַּעַט, אֶל-הַשָּׁלַל, וַתַּעַשׂ הָרַע, בְּעֵינֵי ה' כִּי וַיֹּאמֶר שָׂאוּל אֶל-שְׁמוּאֵל, אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה', וְאַלְךָ, בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר-שָׁלַחְנִי ה'; וְאַבִּיָא, אֶת-אַגַּג מֶלֶךְ עַמְלֵק, וְאֶת-עַמְלֵק, הַחֲרַמְתִּי. כא וַיִּקַּח הָעַם מֵהַשָּׁלַל צֹאן וּבְקָר, רֹאשֵׁית הַחֲרָם, לְזָבַח לַה' אֱלֹקֶיךָ, בְּגִלְגָל.
 כב וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל, הַחֲפֹץ לַיהוָה בַּעֲלוֹת וּזְבָחִים, כְּשֹׁמֵעַ בְּקוֹל ה': הִנֵּה שֹׁמֵעַ מִזְבַּח טוֹב, לַהֲקִשִּׁיב מִחֶלֶב אֵילִים. כג כִּי חֲטָאֵת-קָסָם מְרִי, וְאִוֹן וְתִרְפִּים הַפְּצָר: יַעֲוֹ, מֵאֲסַתְּ אֶת-דְּבַר ה', וַיִּמְאַסְךָ, מִמֶּלֶךְ. כד וַיֹּאמֶר שָׂאוּל אֶל-שְׁמוּאֵל חֲטָאִיתִי, כִּי-עֲבַרְתִּי אֶת-פִּי-ה' וְאֵת-דְּבַרְיֶךָ: כִּי רִאֲתִי אֶת-הָעַם, וְאֲשָׁמַע בְּקוֹלָם. כה וְעַתָּה, שָׂא נָא אֶת-חֲטָאִיתִי; וְשׁוֹב עִמִּי, וְאֲשַׁתְּחֹוּהָ לַה'. כו וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל-שָׂאוּל, לֹא אָשׁוּב עִמָּךְ: כִּי מֵאֲסַתְּהָ, אֶת-דְּבַר ה' וַיִּמְאַסְךָ ה', מֵהָיִוֹת מֶלֶךְ עַל-יִשְׂרָאֵל. כז וַיִּסַּב שְׁמוּאֵל, לָלֶכֶת; וַיַּחֲזֵק בְּכַנֶּף-מַעֲיָלוֹ, וַיִּקְרַע. כח וַיֹּאמֶר אֵלָיו, שְׁמוּאֵל קְרַע ה' אֶת-מַמְלַכּוֹת יִשְׂרָאֵל מֵעַלְיָךְ, הַיּוֹם; וַיִּתְּנָהּ, לְרַעַף הַטּוֹב מִמֶּךָ. כט וְגַם נִצַּח יִשְׂרָאֵל, לֹא יִשְׁקָר וְלֹא יִנְחַם: כִּי לֹא אָדָם הוּא, לַהֲנַחֵם. ל וַיֹּאמֶר חֲטָאִיתִי--עַתָּה כִּפְדִּינִי נָא נֶגֶד זְקִינֵי-עַמִּי, וְנִגַּד יִשְׂרָאֵל; וְשׁוֹב עִמִּי, וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי לַה' אֱלֹקֶיךָ. לא וַיִּשָּׁב שְׁמוּאֵל, אַחֲרֵי שָׂאוּל; וַיִּשְׁתַּחֲוֶה שָׂאוּל, לַה'. לב וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל, הִגִּישׁוּ אֵלַי אֶת-אַגַּג מֶלֶךְ עַמְלֵק, וַיִּלְךְ אֵלָיו, אַגַּג מַעַדְנָת; וַיֹּאמֶר אַגַּג, אֲכֹן סָר מֵר-הַמּוֹת.

הפטר שבת זכור לקוחה משמואל א' פרק ט"ו, ועוסקת בנושא כפול: ראשית, מצות מחיית עמלק ויחסו אליה; ושנית, הטרגדיה האישית של שאול מלך ישראל וכשלונו מנהיגותו.

1. שמואל א' פרק ט"ו,

א וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל-שָׂאוּל, אֲנִי שָׁלַח ה' לְמִשְׁחָךְ לְמֶלֶךְ, עַל-עַמּוֹ עַל-יִשְׂרָאֵל; וְעַתָּה שָׁמַע, לְקוֹל דְּבַרִּי ה'. ב כֹּה אָמַר, ה' צָב-אוֹת, פְּקַדְתִּי, אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂה עַמְלֵק לְיִשְׂרָאֵל--אֲשֶׁר-שָׁם לוֹ בְּדֶרֶךְ, בַּעֲלֹתוֹ מִמִּצְרַיִם. ג עַתָּה לָךְ וְהִפִּיתָ אֶת-עַמְלֵק, וְהַחֲרַמְתָּם אֶת-כָּל-אֲשֶׁר-לוֹ, וְלֹא תִחַמַּל, עָלָיו; וְהִמַּתָּה מֵאִישׁ עַד-אִשָּׁה, מֵעַלְל וְעַד-יוֹנֵק, מִשׁוֹר וְעַד-שֶׂה, מִגִּמְלָל וְעַד-חֲמוֹר.
 ד וַיִּשְׁמַע שָׂאוּל, אֶת-הָעַם, וַיִּפְקְדֵם בְּטֹלָאִים, מֵאֲתִים אֶלֶף רִגְלִי; וְעֶשְׂרֵת אֲלָפִים, אֶת-אִישׁ יְהוּדָה. ה וַיָּבֵא שָׂאוּל, עַד-עִיר עַמְלֵק; וַיָּרַב, בְּנַחַל. ו וַיֹּאמֶר שָׂאוּל אֶל-הַקִּינִי לְכוּ סְרוּ רִדּוֹ מִתּוֹךְ עַמְלֵקִי, כִּי-אֲסַפְּךָ עִמּוֹ, וְאֵתָּה עֲשִׂיתָה חֶסֶד עִם-כָּל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בַּעֲלוֹתָם מִמִּצְרַיִם; וַיִּסַּר קִינִי, מִתּוֹךְ עַמְלֵק. ז וַיֵּץ שָׂאוּל, אֶת-עַמְלֵק, מִחוּלָהּ בּוֹאֵף שׁוֹר, אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי מִצְרַיִם. ח וַיִּתְּפֹשׂ אֶת-אַגַּג מֶלֶךְ-עַמְלֵק, חִי; וְאֶת-כָּל-הָעַם, הַחֲרִים לְפִי-חֶרֶב. ט וַיַּחֲמַל שָׂאוּל וְהָעַם עַל-אַגַּג, וְעַל-מִיטַב הַצֶּאֱן וְהַבְּקָר וְהַמִּשְׁנִים וְעַל-הַפְּרִים וְעַל-כָּל-הַטּוֹב, וְלֹא אָבוּ הַחֲרִימָם; וְכָל-הַמְּלֹאכָה נִמְבָּזָה וְנִמְסָה, אֵתָּה הַחֲרִימוּ.
 י וַיְהִי, דְּבַר-ה', אֶל-שְׁמוּאֵל, לֵאמֹר. יא נַחֲמֵתִי, כִּי-הִמְלַכְתִּי אֶת-שָׂאוּל לְמֶלֶךְ--כִּי-שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֵת-דְּבַרִּי לֹא הִקִּים; וַיַּחֲרַ, לְשְׁמוּאֵל, וַיִּזְעַק אֶל-ה' כָּל-הַלְיָלָה. יב וַיִּשְׁכַּם שְׁמוּאֵל לְקִרְאֵת שָׂאוּל, בְּבִקְרָה; וַיִּגַּד לְשְׁמוּאֵל לֵאמֹר, בֹּא-שָׂאוּל הַפְּרַמְלָה וְהִנֵּה מְצִיב לוֹ יָד, וַיִּסַּב וַיַּעֲבֵר, וַיֵּרַד הַגִּלְגָל. יג וַיָּבֵא שְׁמוּאֵל, אֶל-שָׂאוּל; וַיֹּאמֶר לוֹ שָׂאוּל, בְּרוּךְ אַתָּה לַה' הַקִּימְתִי, אֶת-דְּבַר ה'. יד וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל, וְמָה קוֹל-הַצֶּאֱן הַזֶּה בְּאָזְנִי, וְקוֹל הַבְּקָר, אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁמֵעַ. טו וַיֹּאמֶר שָׂאוּל מֵעַמְלֵקִי הִבִּיאוּם, אֲשֶׁר

וַיִּגַע וְלֹא יָרָא אֶל־לֵהִימוֹ. וְהָיָה בְּהֵנִיחַ ה' אֶל־לֵהִיךָ לְךָ מִכָּל אֲיִכֶיךָ מִסְבִּיב בְּאַרְצָךָ אֲשֶׁר ה' אֶל־לֵהִיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחָה אֶת זְכָר עֲמֶלְק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם לֹא תִשְׁכַּח

ומעיר הרב אמנון בזק שיש הבדלים בולטים בין שני התיאורים. בספר שמות מתוארת המערכה כמלחמה רגילה, בה נלחמים ישראל מול עמלק פנים אל פנים בקרב מאורגן, ועל פניו עמלק אינו נראה שונה מהותית מכל עם אחר שנלחם בישראל בהמשך. בספר דברים, לעומת זאת, מתואר ההיבט הלא-מוסרי במלחמתו של עמלק: לא קרב של צבא מול צבא, אלא "וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל הַנְּחֻשָׁלִים אַחֲרֶיךָ, וְאַתָּה עֲיָף וְגָע". מבחינה מעשית, אין בהכרח סתירה בין שני התיאורים, וניתן לומר שספר דברים מתאר את המגע הראשוני של עמלק עם ישראל, בעוד שספר שמות מתאר את היום השני ("מחר"), שבו נערכו בני ישראל לקרב פנים אל פנים מול עמלק (כך טוען הרב מדן במאמרו על עמלק).

ומסביר הרב בזק, שהבדלים אלו מביאים לידי ביטוי את שתי הבחינות השונות שיש בחומרת מעשהו של עמלק. בספר שמות אין, כאמור, משהו ייחודי במלחמה עצמה, אלא שעמלק היה העם הראשון שהעז להילחם עם ישראל לאחר היציאה ממצרים וקריעת ים סוף. אירועים אלו יצרו רושם כביר על עמי הסביבה, כפי שמתואר בפירוט בשירת הים

4. שמות ט"ו, יד-טז:

שָׁמְעוּ עַמִּים יִרְגָּזוּן חֵיל אַחַז יֹשְׁבֵי פְּלִשְׁתִּים. אִזּוּ נִבְהָלוּ אֲלֹפִי אֲדוֹם אֵילֵי מוֹאָב יֵאחֲזֶמוּ רַעַד נִמְגּוּ כָּל יֹשְׁבֵי כְּנָעַן. תַּפַּל עֲלֵיהֶם אֵימָתָה וַפְּחַד בְּגָדֶל זֶרְעֶךָ יִדְמוּ כְּאֶבֶן... וְהָנָה, בַּתוֹךְ הַחֲרָדָה הַכִּלְלִית הַזֹּאת מִפְּנֵי ה', הִיָּה עֲמֶלְק הָרֵאשׁוֹן לִפְגוּעַ, כַּמְשַׁלֵּם הַמְּפֹרָסִים שֶׁל חוֹז"ל שֶׁהֵבִיא

5. רש"י (דברים כ"ה, יח):

משל לאמבטי רותחת שאין כל בריה יכולה לירד בתוכה, בא בן בליעל אחד קפץ וירד לתוכה; אף על פי שנכוה, הקרה אותה בפני אחרים.

כיוון שעל פי תיאור זה, הייתה הפגיעה בעיקר במעמדו של הקב"ה, לא ייפלא שדווקא במלחמה זו מדגיש הכתוב כי למעשה מי שמכריע את המערכה הוא הקב"ה, המיוצג בידי משה המופנות כלפי מעלה: "וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגַבְרַת יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יִנִּיחַ יָדוֹ וְגַבְרַת עֲמֶלְק". ומסיבה זו, 'מקבל עליו' מלך מלכי המלכים בכבודו ובעצמו את תפקיד מחיית עמלק – הגוי הראשון שפגע בכבוד שמים – גם לעתיד לבוא: "כִּי מָחָה אֶמְחָה אֶת זְכָר עֲמֶלְק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם... כִּי יָד עַל כָּס יֵה מִלְחָמָה לְה' בְּעֲמֶלְק מִדֹּר דָּר".

בספר דברים, לעומת זאת, הדגש הוא על חוסר המוסריות של עמלק. תיאור זה עולה בקנה אחד עם דמותו של עמלק כפי שהיא משתקפת במקומות אחרים:

לֹג וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל--כַּאֲשֶׁר שִׁכְּלָה נְשִׁים חֲרָבָךָ, כֹּן תִּשְׁכַּל מְנַשִּׁים אִמָּךְ; וַיִּשְׁסֹף שְׁמוּאֵל אֶת־אֶגְגַּ לִּפְנֵי ה' בְּגִלְגָל. לֹד וַיִּלָּךְ שְׁמוּאֵל, הֲרַמְתָּה; וְשָׂאוֹל עָלָה אֶל־בֵּיתוֹ, גִּבְעַת שָׂאוֹל. לֵה וְלֹא־יִסֹף שְׁמוּאֵל לְרֵאוֹת אֶת־שָׂאוֹל, עַד־יוֹם מוֹתוֹ, כִּי־הִתְאַבֵּל שְׁמוּאֵל, אֶל־שָׂאוֹל; וְה' נָחַם, כִּי־הִמְלִיךְ אֶת־שָׂאוֹל עַל־יִשְׂרָאֵל.

הרב משה ליכטנשטיין מצביע על כך שהשוני בין פתיחת ההפטרה האשכנזית לבין פתיחת ההפטרה הספרדית משקף הבדל גישה מסויים ביחס למוקד ההפטרה. בעוד ההפטרה האשכנזית פותחת בעצם מצות מחיית עמלק - "כה אמר ה' צ-באות, פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל" - ההפטרה הספרדית מקדימה אותה בפסוק אחד, ומוסיפה פסוק העוסק במעמדו של שאול כמנהיג: "וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל שָׂאוֹל, אֲתִי שַׁלַּח ה' לְמַשְׁחָךְ לְמֶלֶךְ עַל עַמּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל, וְעַתָּה שָׁמַע לְקוֹל דְּבַר־יְהוָה". אמור מעתה, האחת מתמקדת בעצם עניין עמלק, ועל כן משמיטה את הפסוק המשבץ את העניין במסגרת סיפורי שאול, ואילו השנייה מותירה על כנו את הפסוק המקשר בין מצות מחיית עמלק לבין טיב הנהגתו של שאול.

מצות מחיית עמלק

הציווי להכרית את עמלק עורר דיונים רבים בכל הדורות, ולא נדון בשיעור זה בנושא כולו, אבל נתאר בקצרה את הרקע למצוות מחיית עמלק, ובהמשך נתייחס להיבטים מוסריים העולים מן הפרשה.

פרשת עמלק נזכרת בתורה בשני מקומות, השונים זה מזה באופן מהותי. בסוף פרשת בשלח מופיע התיאור הבא

2. שמות י"ז, ח-טז:

וַיָּבֵא עֲמֶלְק וַיִּלָּחֶם עִם יִשְׂרָאֵל בְּרִפְיָדָם. וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל יְהוָה בְּחַר לָנוּ אֲנָשִׁים וַיֵּצֵא הַלָּחֶם בְּעֲמֶלְק מִחַר אֲנָכִי נָצַב עַל רֹאשׁ הַגִּבְעָה וּמִטָּה הָאֶל־לֵהִים בְּיָדִי. וַיַּעַשׂ יְהוָה כַּאֲשֶׁר אָמַר לוֹ מֹשֶׁה לְהַלָּחֶם בְּעֲמֶלְק וּמֹשֶׁה אֶהְרֵן וְחֹזֵר עָלוּ רֹאשׁ הַגִּבְעָה. וְהָיָה כַּאֲשֶׁר יָרִים מֹשֶׁה יָדוֹ וְגַבְרַת יִשְׂרָאֵל וְכַאֲשֶׁר יִנִּיחַ יָדוֹ וְגַבְרַת עֲמֶלְק. וַיִּדִּי מֹשֶׁה כְּבָדִים וַיִּקְחוּ אֶבֶן וַיִּשְׁיִמוּ תַּחְתָּיו וַיִּשָּׁב עָלֶיהָ וְאַהֲרֹן וְחֹזֵר תָּמְכוּ בְּיָדָיו מִזֶּה אֶחָד וּמִזֶּה אֶחָד וַיְהִי יָדָיו אֶמּוֹנָה עַד בֹּא הַשָּׁמֶשׁ. וַיַּחֲלֹשׁ יְהוָה אֶת עֲמֶלְק וְאֵת עַמּוֹ לְפִי חֲרָב. וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה כֹּתֵב זֶאת זְכָרוֹן בְּסֵפֶר וְשִׁים בְּאָזְנֵי יְהוָה כִּי מָחָה אֶמְחָה אֶת זְכָר עֲמֶלְק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם. וַיִּבֶן מֹשֶׁה מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא שְׁמוֹ ה' נָסִי. וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כָּס

י-ה מלחמה לה' בעמלק מדר דר לעומת זאת, בסוף פרשת כי-תצא נאמר

3. דברים כ"ה, יז-יט:

זְכוֹר אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לְךָ עֲמֶלְק בְּדַרְךָ בְּצֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם. אֲשֶׁר קָרַד בְּדַרְךָ וַיִּזְנֶב בְּךָ כָּל הַנְּחֻשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עֲיָף

אותם כמוצדקים באופן עקרוני, אך בכל זאת התורה אוסרת על פעולות המביאות אליהם מפאת הבעייתיות הטמונה ביישומם בעולמו של האדם.

כך, למשל, הנקמה. עצם המושג נתפס כלגיטימי, בהיותו ביטוי של צדק ומשפט, אך קיים חשש כבד מן השימוש בו, שהרי אין האדם יכול לשער בנפשו האם מעשיו מושתתים על ערכי היושר והצדק, ומשום כך מבטאים עיקרון נעלה, או שמא הם באים כתגובה רגשית של נפש פגועה וזעם אינסטינקטיבי, המגיב באלמוות נגד הפגיעה האישית תוך כדי יניקה מן הצדדים האפלים יותר שבנפש האדם. אם הנקמה תהיה מן המניע הראשון, אזי היא מביאה ישועה לעולם; אך אם היא באה מפאת הסיבה השנייה, הרי שהיא מביאה לו חורבן. שלא כבורא, קשה לאדם לשער בנפשו האם מעשיו נעשים אך ורק על טהרת הקודש או לא, ולא בנקל הלב יודע אם לעקל ואם לעקלקלות, ולכן מצווים אנו להתרחק מן הנקמה.

לאור האמור לעיל, התורה ציוותה על מחיית עמלק למרות שהמצווה דורשת מן האדם להשתמש באכזריות הטבועה בו, אך משום כך הכרחי ביותר לוודא שהדבר נעשה אך ורק מפאת הציווי האלוקי, וששום שיקול אחר אינו מעורב בו.

תיאור המלחמה נראה בתחילה חיובי ביותר:

(ז) וַיֵּד שְׂאוֹל אֶת עֲמֶלֶק מִחוּלָהּ בּוֹאֵף טוֹר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי מִצְרַיִם: (ח) וַיִּתְפֹּשׂ אֶת אֶגֶג מֶלֶךְ עֲמֶלֶק חֵי וְאֵת כָּל הָעַם הַחֲרִים לְפִי חָרֵב:

השארנו של אגג חי בשלב זה עשויה הייתה להיראות כדבר רגיל, כפי שנהג למשל יהושע בחלק ממלחמותיו

7. יהושע י', כד-כו:

וַיְהִי כְּהוֹצִיאֵם אֶת הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה אֶל יְהוֹשֻׁעַ וַיִּקְרָא יְהוֹשֻׁעַ אֶל כָּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֶל קְצִינֵי אֲנָשֵׁי הַמְּלָחָמָה הַהִלְכוּ אִתּוֹ קִרְבוּ וּשְׂמֹוּ אֶת רְגְלֵיכֶם עַל צִוְּאֵרֵיהֶם. וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם יְהוֹשֻׁעַ אֵל תִּירָאוּ וְאֵל תַּחַתוּ חִזְקוּ וְאַמְצוּ כִּי כָכָה יַעֲשֶׂה ה' לְכָל אֲיִבֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם נֹלְחָמִים אוֹתָם. וַיִּפֹּס יְהוֹשֻׁעַ אַחֲרָי כֹּן וַיִּמְיֹתֶם וַיִּתְּלֶם עַל חֲמֹשֶׁה עֲצִים וַיְהִיו תְּלוּיִם עַל הָעֲצִים עַד הָעֶרֶב

ניתן היה להבין, כי אגג הושאר בחיים לזמן קצר בלבד, על מנת לבזותו, כדרך שביזה יהושע את מלכי הדרום. פרט לכך, נראה היה כי מטרות המלחמה הושגו. ואולם, ההמשך מגלה שאין הדבר כך:

(ט) וַיִּחַמַּל שְׂאוֹל וְהָעַם עַל אֶגֶג וְעַל מֵיטֵב הַצֹּאן וְהַבָּקָר וְהַמִּשְׁנֵי וְעַל הַכְּרִים וְעַל כָּל הַטּוֹב וְלֹא אָבוּ הַחֲרִימָם וְכָל הַמְּלָאכָה נִמְבְּזָה וְנִמְסָ אֹתָהּ הַחֲרִימוּ:

הרב בזק, מציע לקרוא את הפסוק כך:
(ט) שְׂאוֹל וְהָעַם

שבטים נודדים, שאינם מתפרנסים מעמל כפיהם, אלא משוד ומביזת עמלם של אחרים. תיאור ייחודי של התנהלותם של שבטים נודדים אלו נמצא בספר שופטים, המספר על הטרדות המדיינים את ישראל לפני בוא גדעון השופט

6. שופטים ו', ג-ה:

וְהָיָה אִם זָרַע יִשְׂרָאֵל וְעָלָה מִדִּין וְעֲמֶלֶק וּבְנֵי קִדְם וְעָלוּ עֲלָיו. וַיַּחֲנוּ עֲלֵיהֶם וַיִּשְׁחִיתוּ אֶת יְבוֹל הָאָרֶץ עַד בּוֹאֵף עֲזָה וְלֹא יִשְׁאִירוּ מַחֵה בְּיִשְׂרָאֵל וְשָׂה וְשׁוֹר וְחִמּוֹר. כִּי הֵם וּמִקְנֵיהֶם יַעֲלוּ וְאַהֲלִיֵּהֶם וּבָאוּ כְּדֵי אֲרָבָה לְרֵב וְלָהֶם וּלְגַמְלֵיהֶם אֵין מִסָּפָר וַיָּבֵאוּ בְּאָרֶץ לְשַׁחֲתָהּ

על פי ספר דברים, עיקר משמעותה של מלחמת עמלק היא בהתנפלותם על 'טרף קל': עם שיצא זה עתה מעבדות בת מאות שנים במצרים, ובידו שלל רב מבזות מצרים. על חוסר המוסריות שבמלחמה שכזאת נענש עמלק לדורות, ודווקא עם ישראל, העם שסבל מחוסר מוסריות זה, הוא שיגבה את המחיר: "תִּמְחָה אֶת זִכְרֵ עֲמֶלֶק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם".

ממילא מובן, מדוע מזכיר הציווי שבתחילת ההפטרה בעיקר את הלשון של ספר דברים: "פִּקְדָתִי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עֲמֶלֶק לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר שָׂם לוֹ בְּדַרְדָּר בְּעַלְתּוֹ מִמִּצְרַיִם". פרק זה מביא לידי ביטוי את חובת עם ישראל למחות את זכר עמלק, ועל כן הוא רומז ללשון הפרשה בתורה העוסקת בחובה זו.

ומדגיש הרב משה ליכטנשטיין, שמצנת מחיית עמלק היא מן הקשות שבמצוות מבחינה נפשית, מכיוון שהיא דורשת מן האדם להתגבר על רגשי החמלה הטבועים בנפשו, מפאת הציווי האלוקי המטיל עליו מרות. בהקשר זה, מדגיש הרב ליכטנשטיין, שהמצווה אינה רק מטילה על האדם הכרח לכבוש את רחמיו ולמלא את רצון קונו, אלא אף שהציווינות לצו האלוקי היא הסיבה היחידה היכולה להצדיק את הריגת בני עמלק. במידה והדבר אינו נעשה מפאת הציווינות גרידא, אלא מתערבים בעשייתה מניעים זרים, ולו שמץ מינייהו, אזי הפעולה איננה מצווה אלא רצח. נקודה זו מטילה על האדם אחריות כבדה וחובה לכלכל את מעשיו היטב בעמדו לפני קיום מצווה זו.

ומסביר הרב ליכטנשטיין, שכוחות שונים משמשים בערבוביה בנפשו של האדם. לצד החמלה והרחמנות הטבועים בו, קיימים בו גם כוחות אפלים, שיש בהם מן הכוחנות הבלתי מרוסנת, האגרסיה והאגואיזם. התורה חוששת מאוד מפני מתן ביטוי לצד היצרי והאפל של האדם כשהוא מופעל נגד חברו, ולכן הזהירה מפני פעולות העלולות להיעשות מתוך דחף יצרי אלים, אף אם המושג הערטילאי שלמענו הם נעשים, כביכול, ניתן להצדקה. במילים אחרות, ישנם ערכים שהיהדות רואה

9. מל"ב כ"ה, כז-כח:

**וְיִהְיֶה בְּשָׁלְשִׁים וְשִׁבְעֵי שָׁנָה לְגִלּוֹת יְהוֹכִיִן מֶלֶךְ יְהוּדָה
בְּשָׁנִים עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּעֶשְׂרִים וְשִׁבְעָה לְחֹדֶשׁ נִשָּׂא אוֹיֵל
מֶרְדֵּךְ מֶלֶךְ בָּבֶל בְּשָׁנַת מָלְכוֹ אֶת רֹאשׁ יְהוֹכִיִן מֶלֶךְ יְהוּדָה
מִבֵּית כְּלָא. וַיְדַבֵּר אֵתוֹ טְבוֹת וַיִּתֵּן אֶת כְּסָאוֹ מֵעַל כְּסֵא
הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אֵתוֹ בְּבָבֶל**

מסתבר אפוא, מסביר הרב בזק, ששאל ייעד גורל דומה גם לאגג, ובכך היה שותף לחטאו של העם: במקום לקיים את הצו של החרמה מוחלטת, פעל שאל מתוך אינטרס אישי של הגדלת שמו. מעשה זה מצטרף, כמובן, למעשה אחר שעשה שאל בתום המלחמה: "וַיִּגְדַּל לְשִׁמּוֹאֵל לְאֹמֶר בָּא שָׁאוּל הַכֶּרְמֶלָה וְהִנֵּה מְצִיב לוֹ יָד" (פס' יב). הקמת אנדרטת ניצחון היא חלק מהצעדים שעושה שאל מתוך אותה מגמה: האדרת שמו בעקבות הניצחון על עמלק.

ומדגיש הרב ליכטנשטיין, שאם שאל חומל על אגג ועל הצאן והבקר ואיננו משמיד אותם כפי שהצטווה, אזי הוא מטיל צל כבד ביותר על כל מעשיו בלחימה כנגד עמלק. מאותו רגע שאין הוא הורג את אגג ואת הבקר, מתברר ששיקוליו אינם מוכתבים ע"י הציווי בלבד, ומשום כך ישנו קטרוג גדול כלפיו. הריגת אומה ואנשיה לא יכולה לזכות להצדקה אם איננה באה מכוח הציווי האלקי בלבד.

אי-הריגת הבקר

ומסביר הרב ליכטנשטיין שהבעייתיות באי-הריגת הבקר הינה כפולה. ראשית, עצם אי-הציות לציווי והסטייה ממה שנאמר לו ע"י הנביא גורמים לכך שלא ניתן לומר עליו שמעשיו מונעים מכוח הציווי, שהרי אין הוא ממלא אחר הציווי כלשונו. לא-בכדי מודגש חזר והדגש לאורך ההפטרה העיקרון של השמיעה בקול ה'. כבר בפסוק הפתיחה לסיפור מלחמת עמלק ממקד שמואל את דבריו לשאל בעקרון הזה:

"וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֵל שְׁאוּל - אֵתִי שְׁלַח ה' לְמַשְׁחֵךְ לְמֶלֶךְ עַל עַמּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל, וְעַתָּה שָׁמַע לְקוֹל דְּבַרִי הִ"י

ובהמשך הפרק חוזרים הדברים בהרחבה. ברגע ששאל איננו ממלא את הפקודה כצורתה, אי-אפשר לומר שמעשיו מוכתבים מכניעה בעל כורחו לדברו של מלך מלכי המלכים, שהרי לו היה רואה עצמו מחוייב לסמכות האלוהית העליונה - אזי לא היה מבטל ממנה שום פרט. במידה והוא מתעלם מהחלקים שאינם נוחים לו, אזי מתברר שהחלקים שבוצעו על ידו אינם מטרידים את מנוחתו, והוא עושה אותם מהסכמתו ולא כמי שכפאו הציווי בעל כורחו וכנגד נטיותיו. הלא אם היה רואה את ציווי הנביא כהר שנכפה עליו מלמעלה, ודאי היה עושה את כולו, שהרי אינה שונה סמכות הנביא

↓
על
אָגַג

↓
ועל מיטב
הצאן
והבקר.

בין היתר, אפשר להוכיח זאת מדברי שאל להלן לשמואל: **"אֲשֶׁר חָמַל הָעָם עַל מֵיטֵב הַצֹּאן וְהַבָּקָר"** (פס' טו). ניתן אפוא לומר, שהעם חמל על מיטב הצאן והבקר, בעוד ששאל חמל על אגג מלך עמלק. אלא שאם כך, מדוע כורך הפסוק את שתי 'החמלות' הללו יחד? נראה שבדרך זו מבקש המקרא לומר, כי שתי 'החמלות' – שורש אחד להן.

העם חמל על מיטב הצאן והבקר מהסיבה המפורשת בכתוב: אף שנצטוו **"וְהַחֲרַמְתֶּם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תַחֲמַל עֲלָיו... מִשׁוֹר וְעַד שֶׁהַ מִגְמַל וְעַד הַמּוֹר"**, נוח היה להם לקיים את הציווי רק ביחס ל"הַמְּלָאכָה נִמְכָּזָה וְנִמְסָ", אך הם לא ששו כלל וכלל לקיימו גם ב"מֵיטֵב הַצֹּאן וְהַבָּקָר וְהַמְּשָׁנִים וְעַל הַכְּרִים וְעַל כָּל הַטּוֹב"; את

הללו העדיפו לשמור לעצמם, מתוך אינטרס אישי צר.¹ כריכת חמלת שאל על אגג עם חמלת העם על מיטב הצאן, מלמדת שגם מעשהו נבע מאינטרס אישי צר. חוגים מסוימים במדינת ישראל תיארו את שאל כהומניסט – כביכול בניגוד לשמואל, הנביא המאיים, ההורג בקור רוח את אגג. ברם, תפיסה זו היא עיוות ברור של הכתובים: קשה לומר שאדם ההורג עם שלם, ומשאיר בחיים רק את מלכו, פועל מתוך תפיסות הומניות. על כן נראה, שהשארית אגג בחיים נבעה מן הנוהג המקובל בתקופת המקרא, שעל פיו הותר המלך המנצח את המלך המנוצח בחיים, בתנאים משפילים, ודווקא בדרך זו הושג מיצוי קבוע ותמידי של הסיפוק שבניצחון. דוגמה בולטת לנוהג זה מוכרת לנו מתחילת ספר שופטים

8. שופטים א', 1-2:

וַיִּנָּס אֲדָנִי בָּזָק וַיִּרְדְּפוּ אַחֲרָיו וַיֹּאחֲזוּ אֹתוֹ וַיִּקְצְצוּ אֶת בְּהֵנוֹת יָדָיו וְרַגְלָיו. וַיֹּאמֶר אֲדָנִי בָּזָק שָׁבְעִים מְלָכִים בְּהֵנוֹת יְדֵיהֶם וְרַגְלֵיהֶם מְקַצְצִים הָיוּ מְלַקְטִים תַּחַת שְׁלַחְנֵי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי כֵן שְׁלֹם לִי אֶ-לֵהֵם...

אף שיתכן שהתנהגות אכזרית זו לא הייתה נחלת הכלל, מכל מקום, עצם המעמד של מלכים מנוצחים האוכלים על שולחן המלך המנצח מוכר לנו גם מסיפורים אחרים

1 אין לטעות בהבנת המילה "ויחמל": אין זה ביטוי של רחמים! העם לא חס על אגג ועל מיטב הצאן מטעמים מוסריים, כי אם מטעמים אישיים – בגלל הרווח שנקרה לפניהם, ושאותו לא רצו להפסיד. זו גם משמעות הפועל בסיפור כבשת הרש – "וַיָּבֵא הַלֵּךְ לְאִישׁ הָעֶשְׂרִי וַיַּחֲמַל לְקַחַת מִצֹּאֲנוֹ וּמִבְּקָרוֹ לְעֵשׂוֹת לְאַרְחַת הַבָּא לוֹ וַיִּקַּח אֶת כְּבִשְׁת׃ הָאִישׁ הָרֹאשׁ וַיַּעֲשֶׂה לְאִישׁ הַבָּא אֵלָיו" (ש"ב י"ב, ד); גם האיש העשיר לא עשה, כמובן, את מעשהו מתוך רחמים, אלא מתוך קמצנות.

במלחמה מלחמה דתית, ולא פוליטית. אבל, ראייה זו מחייבת את מילוי הצו האלוקי על כל פרטיו ודקדוקיו, כפי שהוסבר לעיל בהרחבה.

ראינו לעיל, שחטאו של שאול במלחמת עמלק היה בהשארתו של אגג בחיים, לצורך האדרת ניצחוננו של שאול, ושחטא זה השתלב עם לקיחת השלל על ידי העם לכדי תופעה כללית של ניצול אינטרס אישי במלחמה זו. ועדיין נשאלת השאלה: מדוע ניצול האינטרס האישי הוא מעשה חמור עד כדי כך, שבעטיו ניטלה המלכות משאול?

על חומרת המעשה ניתן ללמוד מדברי התורה בפרשה אחרת, שגם בה הצטווה עם ישראל להכרית קבוצת אנשים – ואף היא אוסרת לקיחת שלל

10. דברים י"ג, טז-יח:

הַחֵרֶם אֶתְּהָ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּהּ וְאֶת בְּהֵמָתָהּ לְפִי חֵרֶב. וְאֶת כָּל שְׂלָלָהּ תִּקְבֹּץ אֶל תוֹךְ רְחֵבָהּ וְשִׂרְפֶתָּהּ בְּאֵשׁ אֶת הָעִיר וְאֶת כָּל שְׂלָלָהּ כָּלִיל לַה' אֶל־לְהִיף וְהִיתָה תַל עוֹלָם לֹא תִבָּנֶה עוֹד. וְלֹא יִדְבַק בְּיָדְךָ מְאֻמָּה מִן הַחֵרֶם לְמַעַן יָשׁוּב ה' מִחֲרוֹן אַפּוֹ וְיִתֵּן לְךָ רַחֲמִים וְרַחֲמֶיךָ וְהִרְבָּה כְּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם

מדוע התורה מדגישה כל כך את האיסור לקחת משלל העיר הנדחת? ביאר

11. אור החיים הקדוש (שם, יח):

'ונתן לך רחמים ורחמך'. כוונת מאמר זה כאן, לפי שצוה על עיר הנדחת שיהרגו כל העיר לפי חרב ואפילו בהמתם, מעשה הזה יוליד טבע האכזריות בלב האדם, כמו שסיפרו לנו הישמעאלים כת הרוצחים במאמר המלך כי יש להם חשק גדול בשעה שהורגים אדם, ונכרתה מהם שורש הרחמים והיו לאכזר, והבחינה עצמה תהיה נשרשת ברוצחי עיר הנדחת. לזה אמר להם הבטחה שיתן להם ה' 'רחמים', הגם שהטבע יוליד בהם האכזריות, מקור הרחמים ישפיע בהם כח הרחמים מחדש לבטל כח האכזריות שנולד בהם מכח המעשה. ואומר 'ורחמך', העיר בזה שכל זמן שהאדם הוא בגדר טבע אכזרי, כמו כן יתנהג ה' עמו, שאין ה' מרחם אלא לרחמן (שבת קנא ע"ב).

כלומר, הריגת עיר היא מעשה קשה עד מאוד, האמור, בדרך הטבע, לגרום לשחיקה בנטייתו המוסרית של האדם. אך התורה מבטיחה, שאם יפעלו ההורגים לשם שמים, ייטע הקב"ה בלבם מחדש, בדרך נס, את מידת הרחמים ('וינתן לך רחמים ורחמך'), ויבטל את הנזק המוסרי שגרם המעשה. אלא שלכך יש, כפי שראינו לעיל, תנאי ברור: שהמעשה כולו יהיה אך ורק לשם שמים, ולא לשם מטרה אישית כלשהי.

בציווי להרוג את הבהמות מסמכותו של אותו נביא בציווי להרוג את האדם. ברם, ברגע שהוא מסנן החוצה את החלקים שאינם נוחים לו, אזי לא נותר לנו אלא להסיק שהחלקים שאותם מילא נעשו מרצון ולא מאונס.

כלומר, לו היה שאול הורג אף את הבהמות - היינו מייחסים זאת למעשה אלוקי ורואים בשאול שלוחא דרחמנא, אך ברגע שהוא חומל על הצאן - מעשיו הופכים להיות מעשה אנוש והריגת עמלק כמעשה אנוש ולא כמעשה אלוקי איננה ניתנת להצדקה.

ומוסיף הרב ליכטנשטיין, שמלבד המשמעות החמורה של ההתעלמות מן הציווי כשלעצמה, מעשהו של שאול מעיד על בעיה חמורה נוספת. שאול לא נמנע מלהרוג את הצאן מפאת זלזול בציווי כשלעצמו, והמניע שלו היה הרווח הכלכלי שניתן להפיק ממנו. כפי שהוא עצמו מודה, העם חשק בצאן והוא התיר להם את הביזה. יש בכך כדי להעצים את חטאו, שהרי לאור זאת, ניתן לראות את מכלול פעולותיו כמונעים משיקולים של רווח והפסד. ממילא, הרואה יאמר שאף הריגת העמלקים לא הייתה מפאת המלחמה לה' בעמלק מדור דור, אלא מפאת בצע ותאבה של מלך שחשק בנכסי העמלקי והתנפל עליהם לשם כך. כלל אין זה משנה אם כך הם פני הדברים אם לאו, שהרי די בכך שבעיני עמי הסביבה ייתפס הדבר באופן כזה, כדי שיהיה חילול השם גדול ונורא.

חשוב להדגיש ששאול אכן יצא למלחמת עמלק מפאת הצו הנבואי, ולא מפאת מאבקי הכוח הלאומיים שהתחוללו בגבולות ישראל או מפני שקיווה להפיק מכך רווח כלכלי. ואכן, עצתו של שאול לבני קיני, שיעלו מתוך עמלק וימלטו נפשם מן המלחמה, ממחישה את מטרתו. הנימוק לרצונו של שאול להציל את בני קיני הוא הכרת הטוב כלפי אומתם, שעשתה חסד עם ישראל בעלותם ממצרים. בהקשר מצנת מחיית עמלק, זהו צעד מתבקש. ראשית, אין שום סיבה ללכוד עם אחר ברשת המלחמה עם עמלק. שנית, מעשיהם של בני קיני בעת יציאת מצרים הם האנטיזה הגמורה למעשה עמלק, ועל כן העיקרון של מצנת מחיית עמלק מחייב דווקא להיטיב עם בני קיני, ולא לספותם עם העמלקים. מאידך, אם שאול חיפש מלחמה כלכלית - העצה לבני קיני היא נטולת היגיון לחלוטין: הלא הם חלשים יותר, ומדוע לא להילחם גם בס? יתר על כן; בפנייתו אליהם, שאול מוותר על אלמנט ההפתעה. במידה והוא מעוניין לנהל מלחמת קודש מוסרית, הויתור על ההפתעה מפני השיקולים הדתיים והמוסריים הינו צעד מתבקש, התואם את מטרות המלחמה ואת ההיגיון הפנימי שבה. אולם אם מדובר במלחמה כוחנית של החזק נגד החלש, הויתור על ההפתעה הוא משולל היגיון ותכלית. לסיכום, הבלטת הפניה לקיני נועדה להבהיר לנו ששאול אכן ראה

המן שיחד את המלך להשמיד את היהודים תמורת עשרת-אלפים ככר כסף, ואילו הם הרגו בשונאיהם עבור הביזה. ההבדל היחידי שהיה נתפס בין המן לבין מרדכי היה בהצלחתם של היהודים ובכשלונו של המן. לכן כל-כך חשובה ההימנעות מלקיחת הביזה, כדי שיהיה ברור כשמש ההבדל שבין היהודים לבין אויביהם. כלומר בכך תיקן מרדכי, איש ימיני וצאצאו של שאול, את טעותו של שאול שנכשל בזה.

מנהיגותו של שאול

הנושא השני העולה בהפטרה הוא סוגיית המנהיגות. שאול מציג עצמו בפני שמואל כחומל על הבקר מפאת לחץ העם. ויש להדגיש, שבהחלט ייתכן ששאול לא חשב שראוי לבזוז את הצאן, אך לא רצה לעמוד כנגד העם. הרב ליכטנשטיין, מציע, שהשיקולים שעמדו לנגד עיניו של שאול בהחלטתו להכנע ללחץ העם ולא להרוג את הצאן, הם מלבד חוסר כוח העמידה והחולשה אל מול ההמון, הם ששאול סבר שראוי לגלות הבנה כלפי העם, ובפרט כלפי הלוחמים, לאור המציאות הבטחונית של חייהם. ישראל בתקופתו של שאול מצויים בלחימה מתמדת נגד הפלישתים, והחברה הישראלית נאלצה לחיות כחברה מגוייסת הנתונה במתח בטחוני מתמיד.

15. בפסוק המופיע סמוך לתחילת הפטרה נאמר:

"ותהי המלחמה חזקה על פלשתים כל ימי שאול, וראה שאול כל איש גבור וכל בן חיל ויאספהו אליו".

במציאות זאת, לא ראה שאול פגם כה חמור בנתנית פורקן ללוחמים הנמצאים בכוננות מתמדת שאינה מרפה מהם, תוך כדי לחימה ותקריות בלתי פוסקות. אם המלחמה חזקה כל הזמן, שאול חש שיש לקבל בהבנה את רצון העם, ועל כן הוא אפשר להם את הביזה ולא התעמת אתם בעניין. אף אם אין מעשיהם ראויים, חשב שאול שאין זה נושא כה משמעותי המצדיק עימות חזיתי עם לוחמיו. לבטח אמר לעצמו שמריבה עם לוחמיו על הנושא היא בגדר 'מצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע', ועדיף להבליג על מנת לשמר את יחסיו עמם להמשך הדרך. דווקא בעת הזאת, כשאופוריית הניצחון על עמלק קיימת במלוא עוזה, תהיה זאת טעות קשה לצאת כנגדם. ואכן, חכמת המנהיגות סובבת סביב היכולת להבין ללב העם, ולדעת מתי מצווה לומר תוכחה הנשמעת ומתי מצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע. לכן, ולו היה מדובר בזוטות, ייתכן מאוד ששאול היה צודק. ברם, זו בדיוק הייתה טעותו הטרגית. הריגת הצאן ואיסור לקיחת השלל אינם פרטים שוליים, המצויים בשלהי הצו הנבואי, אלא עניינים עקרוניים ביותר, וזאת מן הסיבות שפורטו לעיל.

שאול כנראה הבין את דברי הנביא - "והמתה מאיש עד אשה, מעלל ועד יונק, משור ועד שה, מגמל ועד חמור" -

12. וכך מבאר שם הנצי"ב בפירושו העמק דבר:

'ונתן לך רחמים'. דמעשה עיר הנידחת גורם שלש רעות בישראל: א' שההורג נפש נעשה אכזר בטבע. והנה יחיד הנהרג בבית דין כבר נבחר לזה שלוחי בית דין. אבל עיר שלמה בעל כורחך עלינו להרגיל כמה אנשים להרוג ולהיות אכזרים. ב' שאין לך אדם מאותה עיר שאין לו קרובים בעיר אחרת ומתגברת השנאה בישראל. ג' שנעשה קרחה ומיעוט בישראל. על זה הבטיח הכתוב שבה שתעסוק בזה בלי שום הנאה מביזה ישוב ה' מחרון אפו. 'ונתן לך רחמים' - מדת רחמים.

וגם בענייננו, דווקא כיוון שעם ישראל נצטווה למחות את זכר עמלק, נודעת חשיבות מיוחדת לכך שמעשה חריג זה ייעשה כל כולו לשם שמים, ללא אינטרס אישי. נטילת שלל, השארת אגג בחיים והקמת יד הן פעולות המשקפות רצון להפיק רווח מן המעשה, ובכך שומטות מתחתיו כליל את הבסיס המוסרי. את משמעותו של מעשה חמור זה ניתן לראות להלן, כשמצווה שאול לפגוע בכוחני נוב, שם נאמר

13. שמ"א כ"ב, י"ט:

וְאֵת נָב עִיר הַחֲהִינִים הִכָּה לְפִי חֶרֶב מְאִישׁ וְעַד אִשָּׁה מְעַלְל וְעַד יוֹנֵק וְשׂוֹר וְחֲמוֹר וְשָׂה לְפִי חֶרֶב קָשָׁה לְהַתְעַלֵּם מִן הַדְּמִיּוֹן שֶׁבִין תִּיאֹרֵר זֶה לְבִין הַצִּיּוּי שֶׁנִּצְטוּוּהוּ שְׂאוּל בְּפָרְקָנוּ:

(ג) עֵתָה לָךְ וְהִפְיְתָה אֶת עֲמַלְק וְהִחַרְמְתָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ וְלֹא תַחְמַל עָלָיו וְהִמַּתָּה מְאִישׁ עַד אִשָּׁה מְעַלְל וְעַד יוֹנֵק מְשׂוֹר וְעַד שָׂה מְגַמֵּל וְעַד חֲמוֹר:

חז"ל כבר עמדו על הזיקה שבין פרשת עמלק ופרשת נוב

14. יומא כב"ב:

בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול 'לך והכית את עמלק', אמר: ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה, כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה! ואם אדם חטא - בהמה מה חטאה? ואם גדולים חטאו - קטנים מה חטאו? יצאה בת קול ואמרה לו 'אל תהי צדיק הרבה' (קהלת ז', טז). ובשעה שאמר לו שאול לדואג 'סב אתה ופגע בכהנים' (שמ"א כ"ב, יח), יצאה בת קול ואמרה לו 'אל תרשע הרבה' (שם, יז)

לאור האמור לעיל, ניתן לאמר, שהריגת עמלק אכן הקהתה אצל שאול את הרגש המוסרי. בניצול ההרג לצורך אינטרס אישי, איבד שאול את הזכות להבטחת התורה שהרגש המוסרי לא יפגע. על כן שוב לא היה קשה בעיניו להורות על הריגת אנשי נוב.

לשם הנגדה, נתבונן במגילת אסתר המדגישה את העיקרון של "ובבזה לא שלחו את ידם". לו היו היהודים שולחים את ידם בבזה, אזי הם היו נתפסים כפועלים מתוך אותו עיקרון של בצע כסף שהמן הציע לאחשורוש.

(טו) וַיֹּאמֶר שְׂאוּל מִמַּמְלַכֵי הַבְּיָאוֹס אֲשֶׁר חָמַל הָעָם עַל מִיטֵב הַצֶּאֱן וְהִבְקֵר לְמַעַן זָבַח לַה' אֶ-לֶהִידָּ וְאֵת הַיּוֹתֵר הַחֲרָמְנִי:

שתי טענות עולות בדברי שאול. ראשית, שאול מגלגל בפעם השנייה את האשמה אל העם, כשם שעשה גם לאחר כישלונו הראשון בגלגל בפרק י"ג. שנית, שאול מבאר שלקחת הצאן והבקר לא נעשתה מתוך אינטרס אישי אלא למטרה דתית – "לְמַעַן זָבַח לַה' אֶ-לֶהִידָּ". האם דיבר שאול אמת? האומנם הושאר מיטב הצאן והבקר על מנת לזבחה לה? מתיאור המקרא לעיל את המעשה, נראה כי לא כך הם פני הדברים:

"וַיַּחְמַל שְׂאוּל וְהָעָם עַל אֲגָג וְעַל מִיטֵב הַצֶּאֱן וְהִבְקֵר וְהַמְשָׁנִים וְעַל הַכְּרִים וְעַל כָּל הַטּוֹב וְלֹא אָבוּ הַחֲרִימָם וְכָל הַמְּלָאכָה נִמְבָּזָה וְנִמְסָ אֶתָּה הַחֲרִימוּ".

המקרא לא ציין כאן ש'חמלת' העם על הבקר ועל הצאן הייתה לצורך הקרבת קרבן, והרושם הפשוט הוא שהדבר נעשה לצורך אינטרס אישי. שמואל עוצר את שאול:

"וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל אֶל שְׂאוּל הֲרָף וְאֵגִידָה לְךָ אֵת אֲשֶׁר דָּבַר ה' אֵלַי הַלְיָלָה" (פס' טו),
וכדברי מצודת דוד:

"עֲזוֹב דְּבָרֶיךָ וְחָדַל מֵהֵם וְאֵגִידָה לְךָ".

שמואל כלל אינו מתייחס לתירוציו של שאול, אלא נוגע ישירות בנקודה המשמעותית ביותר – חוסר יכולתו של שאול לשלוט בעם:

(יז) וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל הֲלוֹא אִם קָטַן אֶתָּה בְּעֵינַיִךְ רֹאשׁ שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל אֶתָּה וַיִּמְשָׁחֶךָ ה' לְמַלְכָּךְ עַל יִשְׂרָאֵל... (יט) וְלָמָּה לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וַתַּעַט אֶל הַשָּׁלַל וַתַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינַי ה':

שמואל מתייחס לתופעת ענוותנותו של שאול, שבאה לידי ביטוי מפורש, כזכור, בדבריו לשמואל בפגישתם הראשונה

16. שִׁמְאָא ט', כֵּא:

"הֲלוֹא בֶן יְמִינִי אֲנֹכִי מִקְטַנֵי שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל וּמִשְׁפַּחְתִּי הַצְּעִירָה מִכָּל מִשְׁפַּחֹת שְׁבִטֵי בְנֵימִן וְלָמָּה דָּבַרְתָּ אֵלַי כְּדָבָר הַזֶּה"

טענתו המרכזית של שמואל היא ששאול אינו יכול להטיל את האשמה על העם, שכן ניתנו בידו הכלים לשלוט בהם, והתנהגותם היא באחריותו.

לתשומת לב מיוחדת ראוי הצירוף "וַתַּעַט אֶל הַשָּׁלַל" שבו נוקט שמואל. קשה להתעלם מהדמיון שבין מילים אלו לבין האמור בפרק הקודם

17. שִׁמְאָא י"ד, לֵב-לָד:

וַיַּעַט הָעָם אֶל הַשָּׁלַל וַיִּקְחוּ צֶאֱן וּבְקָר וּבְנֵי בָקָר וַיִּשְׁחָטוּ אֶרְצָה וַיֹּאכְל הָעָם עַל הַדָּם. וַיִּגִּידוּ לְשְׂאוּל לֵאמֹר הִנֵּה הָעָם חָטְאוּ לַה' לֹאכְל עַל הַדָּם וַיֹּאמֶר בְּגִדְתָם גְּלוּ אֵלַי הַיּוֹם אֲבֹן גְּדוֹלָה. וַיֹּאמֶר שְׂאוּל פָּצוּ בָעַם וְאִמְרוּתָם לָהֶם

כציווי שנועד ליצור הרתעה, ולא כמצווה עקרונית. במילים אחרות, הריגת הבהמות נועדה לצרכים בטחוניים, ועל כן שקל שאול בדעתו ששמירת מורל הלוחמים וניהול מערכת יחסים תקינה אתם הינם גם כן שיקולים צבאיים, היכולים להתגבר על הרצון להרתעה. באמת ובתמים חשב שאול שהקים את דבר ה', ואין הוא מהסס כלל לומר זאת לשמואל בחגיגות: "ברוך אתה לה', הקימתי את דבר ה'". מבחינתו, השיקול של העדפת הלוחמים הינו לגיטימי ומתיישב עם דבר ה'. אלא שבכך טעה שאול, וגילה שאיננו מבין לעומק את משמעות הלחימה בעמלק.

לאמיתו של דבר, אין זו הפעם הראשונה ששאול אינו מוביל אלא מובל על ידי העם או על ידי חששו מהם, ומוותר על תכניותיו. כבר בגלגל (שמו"א י"ג, ח-יד) התעמתו שמואל ושאוּל על שאלה זו, ואף בסיפור יערת הדבש, הוא פודה את יהונתן בנו מידי החרם בלחץ העם. הרב בזק מעיר, שהתנהלות מסוג זה אופיינית לאנשים חסרי ביטחון עצמי. מידה שאפיינה את שאול כבר מתחילת דרכו: ראשיתה בהתנהלותו ההססנית אחר נערו בחיפוש האתונות (פרק ט'); המשכה בהיחבאותו אל הכלים בעת הפלת הגורל על מינוי המלך (פרק י'); ושיאה – בכניעתו ללחץ העם בתחילת המערכה עם הפלשתים (פרק י"ג).

לסיכום, חוסר הנכונות לעמוד נגד העם הוא כשל הנהגתי. השמיעה בקול העם עומדת כנגד השמיעה בקול ה', כפי שהנביא טורח להעמיד אותם זה מול זה ולהנגיד ביניהם, ושאוּל נכשל בכך. ככל שהוא שב וטוען בפני שמואל שהעם כפה עליו את הנעשה, שאול רק מדגים את חוסר התאמתו להיות "ראש שבטי ישראל". במידה ידועה, סניגורו נהיה קטיגורו - או במלים אחרות, הניסיון לנקות עצמו מן החטא האישי מעיד על כשלונו ההנהגתי.

ההתחמקות

בהמשך הדברים מתברר, שלא רק החטא עצמו מצביע על הבעייתיות הגדולה במעשהו של שאול. שאול, המודע, ככל הנראה, לכישלונו, מנסה להדחיקו ככל שניתן:

(יג) וַיָּבֵא שְׂמוּאֵל אֶל שְׂאוּל וַיֹּאמֶר לוֹ שְׂאוּל בְּרוּךְ אֶתָּה ה' הַקִּימְתִי אֵת דְּבַר ה':

בשלב זה מציג שאול חזות מיתממת, שעל פיה התקיים דבר ה' במלואו. שמואל מגיב גם הוא באופן מיתמם: **"וַיֹּאמֶר שְׂמוּאֵל וְמָה קוֹל הַצֶּאֱן הַזֶּה בְּאֲזְנֵי וְקוֹל הַבְּקָר אֲשֶׁר אֲנֹכִי שֹׁמֵעַ?" (פס' יד).**

כאן עובר שאול לאסטרטגיה אחרת:

לעומת זאת, הם עצמם בעייתיים, שהרי מקורם בשלל האסור שנלקח מעמלק. תפיסה זו מנתקת אפוא לא רק בין המעשה הספציפי לבין ההתנהגות הכללית (כמנהג הרע שאליה התייחסו הנביאים), אלא גם בין המעשה הספציפי לבין ציווי ה'.

הדברים הקשים שמטיח שמואל בשאלו גורמים לו, סוף, להודות בחטאו ולהכיר בטעותו. עם זאת, גם הודאתו נאמרת בשפה רפה:

(כד) וַיֹּאמֶר שְׂאוּל אֶל שְׁמוּאֵל חֲטָאתִי כִּי עֲבַרְתִּי אֶת פִּי ה' וְאֶת דְּבָרֶיךָ כִּי יֵרָאתִי אֶת הָעַם וְאֶשְׁמַע בְּקוֹלָם: (כה) וְעַתָּה שָׂא נָא אֶת חֲטָאתִי וְשׁוּב עִמִּי וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לָּהּ:

אלא ששתי בעיות יש בהודאתו של שואל. ראשית, שואל אכן מודה בחטאו, אך בד בבד הוא מוסיף, שהאשמה מוטלת למעשה על העם, שאותו הוא ירא. אכן אירוני הדבר, ששואל מודה בפה מלא, שבגלל פחדו מהעם – "ואשמע בקולם", בעוד שעיקר טענתו של שמואל היא "וְלָמָּה לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה'!". הווה אומר: שואל העדיף את השמיעה בקול העם על השמיעה בקול ה'. שנית, מדברי שואל עולה שאין הוא מעוניין באמת בתשובה על חטאו, אלא בעיקר בעניינו האישי: "וְעַתָּה שָׂא נָא אֶת חֲטָאתִי וְשׁוּב עִמִּי וְאֶשְׁתַּחֲוֶה לָּהּ".

לאחר הודאה רופפת זו נשבר גם שמואל, והוא מכריז על גזר הדין של בית דין של מעלה:

(כו) וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל שְׂאוּל לֹא אָשׁוּב עִמָּךְ כִּי מָאַסְתָּה אֶת דְּבַר ה' וַיִּמְאַסְדָּה ה' מֵהֵיכָל מְלָךְ עַל יִשְׂרָאֵל:

אם נחזור לנקודה בה פתחנו, הרב ליכטנשטיין עונה על שאלה שהצגנו בפתיחת המאמר: האם עיקרה של ההפטרה היא עניין המנהיגות, או מצנת עמלק? באופן הבא:

תיתכן תשובה משולבת. בעייתו של שואל היא בכך שלא עמד כנגד העם, והעדיף לשמוע בקולם ולירא מהם במקום לשמוע בקול ה' ולהקים את ציווי של מקום כדת וכדין. אולם מעשיו לא היוו רק עבירה פרטית על ציווי נקודתי, אלא הסיטו את כל משמעות המלחמה ומוסריותה, ובכך הפכו על פניה את מלחמת עמלק. יתכן, ושואל לא הבין נקודה זאת וראה בה פרט שולי, ועל כן לא ראה לנכון להתמודד עם העם. כמו כן יתכן שאם היה מבין אל-נכון את המצווה, אזי היה מתעקש על מילוי הצווי ככתבו ועל מילוי דבר ה'. לכן, כשלנו בהנהגת העם מעורה באי-הבנת מלחמת עמלק ונובע ממנה. גם בכך מהווה מרדכי תיקון למעשיו של שואל. הנהגתו של מרדכי, איש ימיני. אינה מתחשבת בדעת הקהל שמסביבו ואין הוא ירא מאיש, ובבוא יום המלחמה בניהולו תהיה הקפדה מלאה על העיקרון "ובבזה לא שלחו את ידם".

הַגִּישׁוּ אֵלַי אִישׁ שׁוֹרוֹ וְאִישׁ שִׁיָּהוּ וְשַׁחַטְתֶּם בְּזֶה וְאֶכְלֶתֶם וְלֹא תַחְטְאוּ לָהּ לֶאֱכֹל אֶל הַדָּם וַיִּגְשׁוּ כָּל הָעָם אִישׁ שׁוֹרוֹ בְּיָדוֹ הַלֵּילָה וַיִּשְׁחַטּוּ שָׁם

גם במלחמה הקודמת עט העם אל השלל, אבל אז הצליח שאול לעצור את התופעה ולתקנה. בהשתמשו במילים אלו רומז שמואל, כי לו באמת רצה בכך, יכול שאול לעצור את העם למרות ענוותנותו הרגילה. מסתבר אפוא, שמעשהו של שאול לא נבע מחוסר יכולת לשלוט בעם, אלא מהרצון המשותף לו ולעם להפיק תועלת אישית מן המלחמה בעמלק, שבגללו "לא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וְתַעַט אֶל הַשָּׁלָל".

ועדיין עומד שאול על דעתו שהכול נעשה כשורה. הוא קוטע את דברי שמואל² וטוען שוב:

(כז) וַיֹּאמֶר שְׂאוּל אֶל שְׁמוּאֵל אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' וְאֶלֶף בְּדָרְךָ אֲשֶׁר שָׁלַחְתִּי ה' וְאֵבִיאת אֶת אֲנָג מְלָךְ עַמְלֶק וְאֶת עַמְלֶק הַחֲרַמְתִּי: (כח) וַיִּקַּח הָעָם מֵהַשָּׁלָל צֶאֱן וּבָקָר וְרֵאשִׁית הַחֶרֶם לְזִבְחַ לָּהּ אֶ-לֶהִידָּהּ בַּגִּלְגָּל:

שואל מסרב להכיר בטעותו, וחוזר שוב על התירוצים שהשמיע לפני כן באוזני שמואל. שואל עומד על דעתו שהשארית הצאן והבקר נעשתה לשם שמים.

לפיכך עובר שמואל כעת לאסטרטגיה אחרת: הוא מוכן, לצורך הוויכוח, לקבל את הטענה שהעם לקח את הצאן על מנת להקריב קרבן, אך טוען, שגם אם אכן כך הם פני הדברים, בכל זאת אין לכך הצדקה בסיטואציה הנוכחית:

(כב) וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל: הַחֶפֶץ לָּהּ בְּעֹלוֹת וּזְבָחִים כְּשָׁמַע בְּקוֹל ה'? הַנְּהָ שָׁמַע מְזַבַּח טוֹב לְהַקְשִׁיב מִחֶלֶב אֵילִים: (כג) כִּי חֲטָאת קָסָם מְרִי וְאֹן וְתַרְפִּים הַפְּצָר יַעַן מָאַסְתָּה אֶת דְּבַר ה' וַיִּמְאַסְדָּה מִמְלָךְ:³

שמואל יוצא כנגד הקרבת קרבנות הנעשית בניגוד לצו ה'. ויש להדגיש, שחטאו של שואל חמור אף יותר מן התופעה שכנגדה התריעו נביאים רבים, של הבאת קרבנות כסדרם בד בבד עם חטאים מכל הסוגים (בין אדם למקום ובין אדם לחברו)! הנביאים התריעו כנגד הקרבת קרבנות כסדרה, שהיא כשלעצמה דבר חיובי, אלא שהיא מאבדת את משמעותה כשאין היא מלווה בהתנהגות דתית מתאימה. הקרבנות שלהם טוען שואל,

2 רד"ק עומד על כך ששמואל טרם כילה את דבריו, שהרי בתחילתם אמר "הֲרָף וְאֵיזִידָה לָךְ אֶת אֲשֶׁר דָּבַר ה' אֵלַי הַלְלָה", ובשלב זה עדיין לא הגיד לו זאת.

3 פירושים רבים נאמרו על פסוקים אלו (עיין גם בפירוש דעת מקרא), על המילים והביטויים הקשים שבהם. מתוכם נראה לנו קרוב ביותר לפשט הפירוש הבא. תחילה טוען שמואל שלה' חשובה השמיעה בקולו יותר מהקרבת קרבנות, והוא מוסיף ואומר: "הַנְּהָ שָׁמַע – מְזַבַּח טוֹב" (כלומר: השמיעה טובה מן הזבח, וכן: "לְהַקְשִׁיב – מִחֶלֶב אֵילִים" (כלומר: ההקשבה טובה מהקרבת חלב אילים). ועוד טוען שמואל: "כִּי חֲטָאת קָסָם – מְרִי" (כלומר, המריית פי ה' כמוה כחטאת לעבודה זרה; וכן) "וְאֹן וְתַרְפִּים – הַפְּצָר" (המילה "הַפְּצָר" סתומה. מן התקבולות נראה שעניינה מרד, וכך משתמע מאחד הפירושים המובאים בדעת מקרא [עיין שם]; לפי פירוש זה, הכוונה היא גם כאן שמי שאינו שומע בדבר ה', כמוהו כמי שמשתמש באמצעי כישוף אליליים דוגמת אוון ותרפים).